ויחי

א. „ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה ויהי ימי יעקב גו׳" — פרעגט מען[1]: פֿאַרוואָס דאַרף די תו־רה שרייבען בפירוש די צאָל יאָרן וואָס יעקב האָט געלעבט אין מצרים? ווי באַלד ס׳שטייט שוין אין דער פרי־ערדיקער סדרה[2] אַז קומענדיק אין מצרים איז געווען „ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה", און אין דעם פּסוק גופא זאָגט די תורה „ויהי ימי יעקב שני חייו שבע שנים וארבעים ומאת שנה" — איז דאָך דערפון פאַר־שטענדליך אַז אין מצרים האָט ער גע־לעבט שבע עשרה שנה. למאי נפק״מ אויסטיילען באַזונדער יעקב׳ס יאָרן אין מצרים?

ולאידך, אויב מאיזה טעם שיהי׳ וויל די תורה אויסטיילען די יאָרן וואָס ער האָט געלעבט אין מצרים,

קומט עס דאָך בהמשך צו דער פרי־ערדיקער סדרה אַז ער איז אַלט געווען ק״ל שנה — איז דאָך איבעריק לכאורה צו געבן דעם סך־הכל פון זיינע יאָרן? דער חשבון איז קלאָר פון זיך אַליין.

פאַרענטפערן מפרשים[3], אַז דערפאַר טיילט די תורה אויס די צאָל יאָרן וואָס יעקב האָט געווואוינט אין מצרים און זאָגט דערויף „ויחי", ווייל די ק״ל שנה ביז דעמאָלט זיינען ביי יעקב׳ן ניט געווען געראַטנט ווי יאָרן פון לעבן. און דער טעם איז ווייל „רעים היו ימי שני חיי", פול מיט עמל ואנחה[4]: פריער זיין אָנטלויפן פון עשו׳ן, זיין געפינען זיך ביי לבן׳ען וואָס ביום אכלני חורב וקרח בלילה ותדד שנתי מעיני[5] א. א. וו. ביז צו מכירת יוסף. קומענדיק אָבער אין מצרים האָט ער קיין צרות ניט גע־ליטן; פאַרקערט, ער האָט דאָרט גע־לעבט א לעבן פון שלום ומנוחה זיצנדיק אין מיטב הארץ, זעענדיק אַז אַלע זיינע קינדער זיינען גאָנץ, און יוסף אַלס משנה למלך — דערפאַר איז ערשט דעמאָלט געווען „ויחי יעקב".

און די תורה איז כולל אַלע זיינע יאָרן צוזאַמען אינעם סך הכל פון די קמ״ז שנה, בכדי אָנצודייטן דערמיט אַז די לעצטע זיבעצן גוטע יאָר, די „ויחי־יאָרן[6]", האָבן געמאַכט פאַרגעסן דעם צער און עגמ״נ פון די אַלע פריערדיקע יאָרן זיינע, ביז זיי האָבן

---

1) ראה אלשיך ואוה״ח כאן.

2) ויגש מז, ט.

3) וראה גם תנא דבי אליהו רבה (פ״ה). פס״ז. מדרש שכל טוב. מדרש הגדול. לקו״ת להאריז״ל. בעה״ט (ד״ה האחרון). כלי יקר (וללשון השלישי) — ריש פרשתנו.

4) ויגש שם וברמב״ן. וראה רש״י וישלח לב, ה. וישב לז, ב.

5) ויצא לא, מ. ולהעיר משו״ע אדה״ז הל׳ נזקי גוף קו״א סק״ב.

6) כ״ה באלשיך. ובתדבא״ר: מיכאן אמרו כל שהשיגתו שנה אחת טובה סמוך לזקנתו טימן יפה לו .. יעקב אבינו הי׳ בטובה שבע עשרה שנה שהי׳ במצרים והעלה עליו הקב״ה כאלו כל ימיו היו בטובה שנא׳ ויחי יעקב גו׳. ובפס״ז (ועד״ז במדרש שכל טוב (ס״פ ויגש) ובאוה״ח): היינו דאמרי אינשי סופך טוב כולך טוב אשריהן לצדיקים שהקב״ה מיסרן ביסורין בתחילתן ובסוף מרחם עליהם .. וע״ז נאמר טוב אחרית דבר מראשיתו.

אַלע אויסגעזען ווי גוטע יאָרן: „כולן שוין לטובה".

עס איז אָבער נאָך אַלץ ניט גלאַטיק: אמת טאָקע, אַז ווייבאַלד די לעצטע יאָרן זיינען געווען „בטובה" האָבן זיי יעקבֿן אזוי פאַרגיטיקט ביז צו מאַכן עס פאַרגעסן די יסורים פון אַלע פריערדיקע יאָרן: ווי קען מען אָבער מוסיף זיין אַ סך הכל, וואָס איז באַוואוסט — מער ניט כדי צו מדגיש זיין אַז „כולן שוין", און נאָכמער „כולן שוין לטובה"[7], בשעת 130 יאָר זיינען געווען „מעט ורעים" (היפֿך הטוב), און די 17 יאָר זיינען געווען ויחי (תכלית החיים והטוב)?

ב. וועט מען דאָס פאַרשטיין דורך מבאר זיין דברי המדרש[8] און פרש"י אין אַנהויב פון אונזער סדרה. דער מדרש זאָגט: למה פרשה זו סתומה מכל הפרשיות של תורה אלא כיון שנפטר אבינו יעקב התחילה שעבוד מצרים על ישראל, ד"א למה הוא סתומה מפני שבקש יעקב אבינו לגלות את הקץ ונסתם ממנו, ד"א למה היא סתומה מפני שסתם ממנו כל צרות שבעולם.

די קשיא „למה פרשה זו סתומה" מיינט בפשטות — בפשוטו של מקרא — דאָס וואָס ס'איז ניטאָ קיין ריוח פאַר די ווערטער „ויחי יעקב"[9], ווי־באַלד אַז ס'הויבט זיך אָן אַ נייע סדרה — איז פאַרשטאַנדיק אַז דאָ, ווי בא אַלע אויסגעזען ווי גוטע יאָרן: „כולן שוין לטובה".

עס איז אָבער נאָך אַלץ ניט גלאַטיק: אמת טאָקע, אַז ווייבאַלד די לעצטע יאָרן זיינען געווען „בטובה" האָבן זיי יעקבֿן אזוי פאַרגיטיקט ביז צו מאַכן עס פאַרגעסן די יסורים פון אַלע פריערדיקע יאָרן: ווי קען מען אָבער מוסיף זיין אַ סך הכל, וואָס איז באַוואוסט — מער ניט כדי צו מדגיש זיין אַז „כולן שוין", און נאָכמער „כולן שוין לטובה"[7], בשעת 130 יאָר זיינען געווען „מעט ורעים" (היפֿך הטוב), און די 17 יאָר זיינען געווען ויחי (תכלית החיים והטוב)?

ב. וועט מען דאָס פאַרשטיין דורך מבאר זיין דברי המדרש[8] און פרש"י אין אַנהויב פון אונזער סדרה. דער מדרש זאָגט: למה פרשה זו סתומה מכל הפרשיות של תורה אלא כיון שנפטר אבינו יעקב התחילה שעבוד מצרים על ישראל, ד"א למה הוא סתומה מפני שבקש יעקב אבינו לגלות את הקץ ונסתם ממנו, ד"א למה היא סתומה מפני שסתם ממנו כל צרות שבעולם.

די קשיא „למה פרשה זו סתומה" מיינט בפשטות — בפשוטו של מקרא — דאָס וואָס ס'איז ניטאָ קיין ריוח פאַר די ווערטער „ויחי יעקב"[9], ווי־באַלד אַז ס'הויבט זיך אָן אַ נייע סדרה — איז פאַרשטאַנדיק אַז דאָ, ווי בא אַלע אנדערע סדרות פון דער תורה[10], דאַרף זיין אַ הפסק פאַר דער התחלת הפרשה פון „ויחי יעקב".

ע"פ הנ"ל איז אין דעם ניט פאַרשטאַנדיק:

די סתימה פאַר די ווערטער „ויחי יעקב" האָט לכאורה צום אַלעם ערשטן געדאַנקען אַנדייטן אויף אַ סתימה למעליותא וואָס „ויחי יעקב" האָט גורם געווען, דהיינו דאָס וואָס דער־מאָלט איז „סתם ממנו כל צרות שבעולם"? נאָך שטאַרקער איז די שאלה: אויך פאַר דער סתימה, דער סיום פון פ' ויגש דערציילט וועגן דעם גוטן מצב החיים פון בנ"י אין ארץ גושן, עס איז געווען אין אָן אופן פון „ויפרו וירבו במאד", איז בשעת אַז גלייך נאָכדעם (אָן שום הפסק) דער־ציילט דער פסוק „ויחי יעקב בארץ מצרים גו'", איז דאָך די סברא מחייב אַז מיט דער סתימה מיינט די תורה צו מדגיש זיין אַז „ויחי יעקב גו'" קומט בסמיכות אָן קיין הפסק אין זיין תוכן (הטוב) מיטן סיום פון דער פריערדיקער פרשה[11] — איז פאַר־

7) משא"כ בשרה מתאים „כולן שוין לטובה" (רש"י ר"פ חיי שרה) לפי שבת ק' כבת כ' לחטא ובת כ' כבת ז' ליופי (פרש"י שם מב"ר שם). ובב"ר: כשם שהן תמימים כך שנותם תמימים. וראה במפרשי המדרש ופרש"י. ובגו"א שם דכל כלל וכלל הוא אחד שאינו מחולק.

8) ב"ר ותנחומא (באבער) ריש הפרשה.

9) רא"ם וגו"א בפרש"י, ופי' מהרז"ו במדרש.

10) שגם בין חמש למקרא יודע זה, כמו שיודע ע"ד נר"ן הפוכה בס"פ נח, נקוד שבכמה תיבות וכו'. היינו שכן היו כתובים הספרי לימוד שלהם (משא"כ — תגין. וי"ל שלכן לא נמצא בפרש"י עה"ת מענין התגין) —

ולכאורה, באם כן הוא, כדאי להחזיר עטרה ליושנה ולהדפיס כן בחומשים שלנו (ע"ד שעושים בסמניות שבפ' בהעלותך. ואם מפני שלא להכנס למחלוקת — הרי גם בבהעלותך — מחלוקת ישנה באופן הסמניות — ראה אור תורה (להר"מ די לונזאנו) בהעלותך י', לה. מנחת שי שם).

11) וכ"ה בזהר פרשתנו רטז, ב (דעת ר"ש). ובאלשיך כאן. ובחזקוני: ד"א סתומה היא על שהענין מחובר למעלה שהתחיל למנות שנותיו של יעקב ועדיין לא השלים החשבון עד עכשיו (וכ"ה בטור הארוך). ובכלי יקר ביאר דכל הג' פירושים שבסתימת הפרשה למדין מזה שויחי יעקב נסמך להפ' שלפנ"ז.

וואָס קומט דער טעם פון „סתם ממנו כל צרות שבעולם" אין מדרש אלס לעצטער פון די טעמים, און די ערשט (ד.ה. — עיקר־דיקע) טעמים אויך סתימת הפרשה זיינען גאָר ענינים וואָס זיינען להיפך פון „ויפרו גו' ויחי יעקב בארץ מצרים"?

נאָכמער איז שווער אין פרש"י על התורה: וויבאָלד אַז דרכו לפרש פשש"מ, האָט ער דאָך לכאו' גע־דאַרפט אַננעמען אלס עיקר דעם טעם הסתימה ביי „ויחי יעקב" וואָס דריקט אויס אַן ענין טוב אין שייכות צו „ויפרו גו' און צו חיי יעקב (כנ"ל — און ניט צו אַן ענין פון היפך הטוב, וואָס איז פאַראורזאַכט געוואָרן דורך זיין פטירה — היפך „ויחי יעקב") —

איז ניט מובן: א) דוקא אָט דעם דריטן טעם אין מדרש „שסתם ממנו כל צרות וכו'" (אמנענטסטן צו פשטות המקרא) ברייננגט ניט רש"י, ב) אויך די צוויי טעמים פון מדרש, וואָס רש"י ברענגט יע, האָט ער זיי לכאורה גע־דאַרפט שטעלן אין אַ פאַרקערטן סדר[12] — לויטן צווייטן טעם איז די סתימה פאַרבונדן מיט חיי יעקב (הגם אַז די סיבה צו יעקב'ס רצון צו מגלה זיין דעם קץ איז געווען דאָס וואָס ס'איז געווען סמוך לפטירתו[13], איז עס אַבער פאַרגעקומען בחייו), בעת דער ערשטער טעם רעדט וועגן אַ זמן וואָס איז נאָך דער פטירה פון יעקב (ובפרט, אַז אויך דער ענין לא־טוב איז דאָ נאָך מער האָרב ווי לויטן צווייטן טעם)[14].

ג. וועט מען דאָס פאַרשטיין לויט דעם וואָס מפרשים[15] פאַרענטפערן די קשיא אויף די צוויי טעמים: אויב דער טעם פון סתימת הפרשה איז „לפי שכיון שנפטר יעקב אבינו נסתמו כו'" אַדער ווייל „שבקש לגלות את הקץ

12) אף שכ"ה במדרש, הרי המובא בפרש"י הוא פשש"מ. ובפרט שכאן אינו מקדים כו' רבותינו דרשו. ולהעיר שבכמה דפוסים (וכ"ה בדפוס ראשון ושני, וברש"י כת"י) אי' בסיום פי' רש"י עצמו „בב"ר", וכן הובא בראי"ם וגו"א. אבל בכמה דפוסים מוכח שהיא הוספת המעתיקים (המדפיסים).

13) כדלקמן מט, א. ובפרש"י.

14) בפרש"י עוד שינויים מבמדרש: משמיט בהקושיא „מכל הפרשיות של תורה" שאי' במדרש. מוסיף: א) נסתמו עיניהם ולבם של ישראל", ב) מצרת השעבוד, ג) (לגלות את הקץ) לבניו.

והנה ההוספות מובנות — נוסף על העיקר — שרש"י צריך לפרש ככל הדרוש לבן ה' למקרא:

א) „נסתמו עיניהם כו'" כי עפ"ז מודגשת השייכות לסתימת הפרשה.

ב) „מצרת השעבוד", דהרי גם בהיותם בארץ פלשתים וכנען היו בשעבוד אבימלך וכו' ובאופן דגר כו' (ראה פרש"י וישלח לו, ז). וביותר יוקשה מפרש"י הקודם דמפורש שנשתעבדו רד"ו שנה (מקץ מב, ב). ולכן מוכרח רש"י להוסיף „מצרת". וראה ג"כ פרש"י וארא ו, טז ומפרשי רש"י כאן (ראי"ם, גור"א. דברי דוד. משכיל לדוד. ועוד).

ג) „לבניו" — כמפורש בקרא: ויקרא יעקב אל בניו .. ואגידה לכם.

אמנם מו: שמשמיט „מכל הפרשיות של תורה" צ"ע, דהרי זהו היסוד להקושיא, ואין לומר דרש"י ס"ל דגם פ' ויצא היא סתומה לגמרי (כהדיעה שהובא בקרית ספר (להמאירי) ר"פ ויצא. הגמ"י פ"ח מהל' ס"ת (סק"ג). מנחת שי ר"פ ויצא) דא"כ הר"ל לומר זה ולבאר טעם הסתימה גם בר"פ ויצא (וכמ"ש הגמ"י שם).

וי"ל בפשטות: א) בפ' ויחי — עדיין אין הכרח שידע ע"ד כל הפרשיות שבתורה, כיון שלמד רק חומש אחד. ב) אין הכרח להודיע עד"ז, כיון שבפשטות מובן שבין סדרה לסדרה צ"ל הפסק יותר — מאשר בין תיבה לתיבה. ועל אחר קשה למה פרשה זו סתומה.

15) ראה ראי"ם, גור"א, דבק טוב, ועוד.

*) ועד"ז הוא בזהר שם דעת ר' יעקב „אסתימו עיניהון דישראל". אבל לא קאמר שזהו מצרת השעבוד כי"א „בשעתא דמית יעקב" (דמשמע כבנצוצי' שנסתמו מישראל מעיינות החכמה שהי' מגלה יעקב). אבל בדברי ר' יהודה שם דסתימת הפ' „דכדין נחתי לגלותא **ואשתעבידו** בהון".

לבניו ונסתם כו׳״ — האט דאך די סתימה געדארפט זיין שפעטער אין די פסוקים וואו ס׳רעדט זיך וועגן סתימת הקץ אדער וועגן פטירת יעקב? און מ׳פארענטפערט, אז א סתימה אין מיטן סדרה איז ניט קענטיק, דאקעגן אין אנהויבס סדרה[16].

בשעת די סתימה איז אין אנהויבס סדרה — וואס מיט א נייער סדרה הויבט זיך אן[17] **א באזונדער ענין**[18] —

דארף דאך זיין א הפסק ריוח מער ווי

---

16) בראי״ם כ׳ זה בנוגע לטעם הב׳ — שביקש לגלות את הקץ „ושם א״א לסתום (היינו בלי שום ריווח כלל) דלא מינכרא מילתא כמו בתחלת הפ״. אבל בדבק טוב ובש״ח הקשו גם לפי׳ הא׳ דהוי״ל לסתום בפ׳ שבה נכתבה מיתתו של יעקב (וכ״כ בפי׳ מהרז״ו במדרש דלטעם הא׳ הי׳ יותר נכון לעשות הסתימה אצל ויגוע).

17) ואף שרק חלוקת הפרשיות (דפתוחות וסתומות) היא למשה מסיני (ראה ברכות יב, ב: כל פרשה דפסקה משה כו׳. וראה תו״כ ופרש״י ר״פ ויקרא ומה היו ההפסקות משמשות כו׳). משא״כ חלוקת הסדרות, והרי יש מסיימים התורה לשלש — שלש וחצי שנה (מגילה כט, ב. רמב״ם הל׳ תפלה רפי״ג. חילוף מנהגים בין בני א״י ובני בבל אות מ״ח), הרי חלוקת הסדרות ע״פ מה שמסיימים קריאת התורה בכל שנה י״ל דקיימת היא גם להמסיימים בג״ש, אלא שהם מחלקים כל סדרה לג׳ וכו׳. ועפ״ז יתווך שלכ״ע יש ג״ן סדרים דאורייתא (אף שכאו״א חלוקה לג׳, לד׳ קרואים וכו׳). ובכל אופן פשוט שזה שחלקוהו לסדרות — אפילו את״ל שאינו מדאורייתא כחלוקת פתוחות וסתומות — הי׳ז מפני שהם ענינים נפרדים. וראה רא״ם כאן „מפני שעזרא ע״ה לא תיקן תחלת הפרשה הזאת מן ויחי יעקב כו׳״ (וראה גור״א). ולהעיר דבקרית ספר להמאירי (מאמר ה׳ ח״א) כ׳ שאף בזמן הנביאים היו משלימים כל התורה בכל שנה. ובארז״ל הל׳ שבת סמ״ה „כי מימות משה רבינו נתקן לקרות התורה בפרשיותי׳ ולהשלימה בכל שנה״. וראה זהר בכ״מ (מהנ״ע וירא קד, ב. ח״ב רו, ב. תקו״ז תי״ג (כט, ר״ע). ובהנסמן בנצוצי זהר בכהנ״ל) הדיוק דג״ן סדרים דאורייתא*.

18) אמנם עפ״ז (וע״פ הערה שלפנ״ז) צ״ק,

---

*) וראה תנחומא חשא ג: וכן משה למד תורה

דהרי ב״ר היא אגדת א״י (פרש״י ויגש מז, ב), ולבני מערבא דמסקי לאורייתא לג׳ שנים, הרי חלוקה מפורטת יותר להם בתורה ולא ג״ן סדרים שלפנינו, ולפ״ז לכאו׳ אינו מוכרח לומר ד„פרשה זו סתומה״ הכוונה לכל הסדרה דויחי — אבל גם עפ״ז מסתבר לומר כן, כיון שהמדובר בהתחלתה: וקברתני בקבורתם ויאמר אנכי אעשה כדבריך סיומו בסיום הסדרה לאחרי מיתת יעקב. ויתירה מזו: גם לפי׳ החלוקה לסדרים כפי שהוא במסורה — קנד(ה) (ראה פתיחתא לאסת״ר ג) מג סדרים לבראשית כו׳ (נסמן בסוף כמה חומשים), או קסז „סדרי הראשונים״ שמונה בקרית ספר להמאירי שלדעת כמה זוהי החלוקה דבני א״י • (ראה רד״ל במבוא לפסיקתא דר״כ הערה ב. אבן ספיר ח״ב ע׳ רכח ואילך), אין ויחי גם ראש סדר •• אלא בא באמצע הסדר „ואת יהודה שלח״ שבפ׳ ויגש (ראה קרית ספר סוף פ׳ ויגש וריש פרשתנו ועד״ז פי׳ הרשב״ם גם לפי׳ החלוקה שלנו, דהתחלת פ׳ זו היא מוישב ישראל בארץ מצרים שבפ׳ ויגש), ולדעת כמה מסודר מדרש רבה ע״פ ראשי הסדרים שבא״י (ראה בהנסמן בתו״ש שבשוה״ג)•••, עכצ״ל דהמדרש רבה כאן — קאי להשיטה דויחי היא התחלת פרשה כמפורש בלשונו.

ולפרש״י — בכלל אינו נוגע כהנ״ל ובהערה שלפני׳ — שהרי בן חמש למקרא בזמן רש״י ואילך יודע רק מסיום התורה בכל שנה. ופשוט.

לישראל .. ונתן להם סדרי תורה ופרשיות שקוראים בהם בכל שבת.

•) או לבני א״י דגומרים לג׳ שנים ומחצה — חילוף מנהגים בין בני א״י ובני בבל אות מח (וראה שם אות מז — במהדורת לוין) ואו״א שיש קעה סדרים, כבמס׳ סופרים פט״ז ה״י: קעה פרשיות שכתוב בתורה .. הלכך קבעו קעה סדרים בתורה בכל שבת כו׳. ראה נחלת יעקב שם. וראה בכהנ״ל (ע״ד הסדרים דבני א״י) — בהמובא בהמקרא והמסורה להר״ר מרגליות פי״א, תו״ש חי״ט ע׳ שח ואילך.

••) אבל בפי׳ ר״ח (מגילה שם) שבני מערבא פוסקין כל פרשה ג׳ פרשיות.

•••) אבל להעיר שכמה הוכיחו שהדרשה „למה פרשה זו סתומה כו״ אינה מב״ר אלא נתוספ מהתנחומא לב״ר. ובכמה כ״י אינו (ראה באבער לתנחומא ריש הפרשה. מנחי׳ (אלבק) ר״פ צה. ומבוא לב״ר פ״ט).

ע"ד הרגיל — איז בשעת ס'איז לגמרי ניטאָ קיין ריוח — ס'איז סתום — און די ענינים שטייען דאָך אין צוויי באַזונדערע סדרות איז מסתבר לומר אַז די סתימה ווייזט ניט אויף סתימת פון פרטיות'דיקע פסוקים און ווערטער וואו די סתימה געפינט זיך, נאָר זי איז פאַרבונדן מיט כללות תוכן הסדרה (און דערפאַר ווערט זי נרמז בתור הקדמה צו דעם תוכן הסדרה וכדלהלן).

און היות אַז דער עיקר תוכן פון דער סדרה „ויחי" איז וועגן מאורעות וואָס זיינען ניט בשייכות צום אופן החיים פון יעקב אבינו אין ארץ מצרים [דאָס ווערט דערציילט אין פ' ויגש, אַז יעקב ובניו זיינען געווען אין מיטב הארץ ביז צום סיום „ויפרו וירבו מאד" —] נאָר וועגן מאורעות וואָס זיינען בקשר צו זיין פטירה ביז צו זיין פטירה בפועל (פון „ויקרבו ימי ישראל למות" אין אָנפאַנג פרשה, און דער המשך העניינים וועגן יעקב אָבינו'ס ברכות צו יוסף ובניו און דערנאָך די ברכה לבניו — ענינים וואָס זיינען שייך צום זמן שקודם הפטירה); ובפרט אַז באָלד בתחילת הסדרה ממש[19], אין דעם ערשטן פסוק, ווערט געברַאכט דער סך־הכל פון כל שני חיי יעקב,

איז דערפון פאַרשטאַנדיק אַז מיט דער „פרשה סתומה" מיינט די תורה אָנדייטן אויף אַ סתימה בקשר צו דעם תוכן כללי פון דער פרשה — פטירת יעקב.

ד. דערמיט ווערן פאַרענטפערט ביידע אויבנדערמאַנטע קשיות (וואָס רש"י איז משמיט דעם דריטן טעם, און דער סדר פון די צוויי געבראַכטע טעמים):

וויבאָלד די סתימה איז פאַרבונדן מיט פטירת יעקב און מיט די פאַסי־רונגען אין שייכות מיט דער פטירה, האָט במילא אין פשוטו של מקרא קיין אָרט ניט אַז די סתימה פון דער סדרה וואָס רעדט וועגן פטירת יעקב זאָל רומז זיין אויף „שסתם ממנו כל צרות": סיי אין זמן — „שסתם ממנו" איז געווען באָלד באַם קומען אין מצרים זיבעצן יאָר פאַר זיין פטירה; סיי אין תוכן — דער ענין פון „שסתם ממנו כל צרות שבעולם", וואָס איז תכלית החיות, איז אין קעגנזאַץ צום ענין הפטירה של יעקב. דערפאַר איז רש"י אינגאַנצן משמיט דעם דריטן טעם[20]. מטעם זה איז אויך קיין קשיא ניט וואָס „שביקש לגלות" שטעלט רש"י אַלס צווייטן טעם, ווייל אין שיי־כות צו פטירת יעקב איז דער טעם „שנפטר כו'" נעגטער צו פשוטו של מקרא (וויבאָלד די פטירה גופא איז געווען די סיבה צו דער סתימה, משא"כ „ביקש לגלות כו'")[21].

19) עד"ז כ' בראַ"ם: כיון שמנה כאן כל שנותיו זהו מקום מיתתו. אבל אי"ז מספיק (בפרש"י עכ"פ. משא"כ במדרש — ראה בהערה הבאה) דלפ"ז הו"ל להקדים תירוץ הב' כיון שכאן סו"ס מדובר עוד בחייו, וצ"ל כבפנים דכאן היא התחלת כל הסדרה. וראה לקמן בפנים.

20) משא"כ במדרש הוא, כשמו, ע"פ דרש — מתאים גם „שסתם ממנו כל צרות כו'" (כתירוץ ג' עכ"פ) שבא מסיבת ויחי יעקב בארמ"צ. כבפנים ס"ב.

21) ומה שטעם הא' לבד אינו מספיק — י"ל: כיון שסו"ס הסתימה היא אצל תיבת „ויחי יעקב" ורוב פסוקי הסדרה (מספר ו)מדובר בזמן חיי יעקב, מסתבר שהסתימה (אף שהיא לפני פטירתו. אבל) היא בענין השייך גם לחייו. ולכן פי' „שביקש לגלות את הקץ כו'", שהי' בחייו עדיין. אנ"ל א) מכיון שענינה ותוכנה של הסדרה היא פטירה, כבפנים, ב) לטעם הב' — הפי' ד„ויקרא יעקב אל בניו" (בו מבואר דביקש יעקב כו') הי' צ"ל עכ"פ

ה. עס בלייבט אבער נאך ניט־פארשטאנדיק (בפנימיות הענין): פאר־וואס הויבט זיך טאקע אן די סדרה מיט „ויחי יעקב", וויבאלד די גאנצע סדרה רעדט זיך וועגן דער פטירה פון יעקב און די פאסירונגען אין שיי־כות מיט אירי? הן אמת, אז דער סך־הכל פון שני חיי יעקב קומט אין פאר־בינדונג מיט זיין פטירה, ווי געזאגט פריער, דערמיט ווערט אבער בלויז רעכט די שייכות פון צווייטן האלבן פסוק — „ויהי ימי יעקב גו'". אבער דער ערשטער האלבער פסוק „ויחי יעקב בארמ"צ שבע עשרה שנה", וואו עס ווערט דערציילט וועגן יעקב'ס בעסטע יארן, וואס פאר א קישור האט עס מיט פטירת יעקב? לפי זה האט גאר די חלוקת הסדרות געדארפט זיין: „ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה" דאס האט געדארפט זיין דער סיום פון פ' ויגש, וואו עס ווערט דערציילט „ותחי רוח יעקב אביהם"[22] און „וישב ישראל גו' ויפרו וירבו מאד" און „ויהי ימי יעקב גו" — די התחלה פון פ' „ויחי".

נאך דארף מען פארשטיין: ווי געוועדט שוין איינגעג מאל[23], האט דער נאמען פון א סדרה א פארבונד מיטן תוכן פון דער גאנצער סדרה — היינט ווי אזוי ווערט די סדרה אנ־גערופן מיטן נאמען „ויחי" אין דער צייט וואס דער אינהאלט פון דער סדרה איז פטירת יעקב — היפך פון דעם ענין פון „ויחי"[24]?

ו. דער ביאור אין דעם: אמיתיות ענין החיים איז אזא חיים וואס איז אלעמאל חי — האט א קיום נצחי אן שינויים[25]; וואס דערפאר איז די אמת'ע מציאות פון חיים פארן נאר ביים אויבערשטן — דער מקור החיים. ווי עס שטייט[26] „והוי' אלקים אמת הוא אלקים חיים", וואס „אמת" איז א זאך וואס ווערט ניט נפסק (נשתנה), אויב אבער אין דעם איז דא א הפסק ווערט עס אנגערופן „כזב" [וואס דער־פאר געפינט מען אז טייכן וואס ווערן אויסגעטריקנט איינמאל אין זיבן יאר ווערן זיי אנגערופן „נהרות המכזבין", און זיי זיינען פסול לקידוש מי חטאת, ווייל זיי זיינען ניט קיין „מים חיים"[27].

פ' סתומה (הפסק ט' אותיות) ולא פ' פתוחה לגמרי, ולכן טעם העיקרי הוא תי' האי. וראה מפרשים שבהערה 16.

22) מה, כז.

23) ראה לקו"ש ח"ה ע' 57 ואילך.

24) ויתירה מזו אינו מובן בפ' חיי שרה, שתיכף בהתחלת הסדרה מדובר ע"ד מיתת שרה ופל המשך הסדרה מדובר בענינים אחרים. ונתבאר בארוכה לעיל שיחה א' לפ' חיי שרה. ועוד.

25) בכל הבא לקמן ראה ד"ה וביום שמחתכם תרנ"ו. הגהות לד"ה פתח אלי' תרנ"ח. קונ' ומעין מ"ב פ"ב. ד"ה ראשית גוים תר"פ. ד"ה כל המרחם תשי"ט פ"א (ושם הובא זה לענין דיעקב דוקא מדתו מדת האמת). ועוד.

26) ירמי' י', י.

27) פרה פ"ח, מ"ט.

הטעם שכשנפסקין „לשנים רבות יותר משבע" אינם מים „מכזבים" (רמב"ם הל' פרה פי"ו הי"ב. וראה תויו"ט במשנה שם) — י"ל:

מכיון שכל מציאות העולם הוא „כזב" (שהרי קיומו רק שית אלפי שנין), בהכרח לומר שכוונת הכתוב ב„מים חיים" היא ל„חיים" שבערך הבריאה גופא. ומכיון שכל שמיטה היא תקופה בפ"ע (ראה מפרשי התורה ר"פ בהר בטעם דאפקעתא דמלכא היא אחת לז' שנים), לכן ההפסק „לשנים רבות יותר משבע" אינו נקרא „כזב" בערך הקיום שבהבריאה. [ועד"ז י"ל להפירוש (רע"ב, ר"ש וראי"ש במשנה שם) שכשנפסקין אחת ביובל אז מיקרו מים חיים, שהרי יובל הוא „לעולם" (וכדרז"ל עה"פ ועבדו לעולם — משפטים כא, ו. קידושין טו, סע"א. פרש"י עה"פ)].

און דערפאר זאגן חז"ל[28] אז „חותמו של הקב"ה אמת", וואָרום „אמת" איז צונויפגעשטעלט פון דריי אותיות: אל"ף — דער ערשטער אות פון א"ב, מ"ם — דער מיטלסטער אות, תי"ו — דער לעצטער אות; וואָס באַווייזט אז ער איז אַן קייניע שינויים, כמ"ש[29] אני ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלקים.

און דאָס מיינט דער פסוק: „וה' אלקים אמת", וויבאַלד מהותו ית' איז „אמת", וואָס ווערט קיינמאָל נישט נפסק און נשתנה ח"ו, איז „הוא אלקים חיים", איז ער ית' די אמת'ע מציאות פון חיים.

משא"כ נבראים, וויבאַלד זיי זיינען ניט קיין אמת'ע מציאות מצ"ע — זיי זיינען דאָך נתהווה געוואָרן און זיינען בעצם הווים ונפסדים — איז במילא ביי זיי מצ"ע אויך ניט שייך קיין אמיתיות החיים, סיידן דאָן ווען דער נברא איז דבוק און פאַרבונדן מיט אלקות. ומהאי טעמא ווערן אידן אַנגערופן „חיים"[30] — צוליב זייער דביקות אין אלקות, ווי עס שטייט[31] „ואתם הדבקים בהוי' אלקיכם חיים כולכם היום", אז אויך זיי זיינען חי וקיים לעד בקיום עצמי[32].

אבער בכדי אז אט דער אמת'ער „חיים" — די דביקות באלקות — פון אַ אידן זאָל זיך אַנזעען אין עולם הזה הגשמי, וואָס פאַרשטעלט אויפ'ן אמת פון עניני אלקות, איז עס דוקא דורכ־דעם וואָס ער גייט דורך די נסיונות און בלבולים און שטערונגען אין זיין דביקות און דאָך בלייבט ער גאַנץ און אומגעענדערט אין קיום התומ"צ — דעמאָלט ווערט נתגלה מיט דער פולער קלאָרקייט זיין (אמת'ער) חיות ווייל זיין דביקות באלקות קען ניט געענדערט ווערן.

ז. לויט דעם איז פאַרשטאַנדיק די שייכות פון „ויחי יעקב" צו דער כללות הסדרה (וואָס עיקר ענינה איז פטירת יעקב) און אויך דער טעם וואָס די גאַנצע סדרה רופט זיך „ויחי":

במשך די אַלע פריערדיקע יאָרן האָט מען ניט געזען זיכער צי זיי

---

28) ירושלמי סנהדרין פ"א ה"א. דב"ר פ"א י'. שהש"ר פ"א ט, א.

29) ישעי' מד, ו.

30) אבות דר"נ ספל"ד: עשרה נקראים חיים הקב"ה תורה וישראל כו'.

31) ואתחנן (ד, ד), הובא באדר"נ שם.

32) דאף שישנו ענין הנצחיות גם בנבראים שצבא השמים קיימים באיש וצבא הארץ קיימים במין שהוא מצד כח הא'ס הפועל שהם עצמם יהיו קיימים באופן נצחי, ועד שזה שלע"ל יופסדו הוא רק מצד רצון הבורא (ראה בארוכה ס' החקירה להצ"צ בתחילתו. שם ע' קא ואילך. ד"ה תקעו תש"ז. ועוד), הרי כח הא'ס שבנבראים „הוא מחוץ לה שאינו מתייחד עמהם" (ד"ה צהר תעשה תרע"ג (בהמשך תער"ב ח"א)), וראה מו"נ ח"ב הקדמה יב, ומצד עצמם הם נפסדים. ועד שגם עכשיו הם הווים ונפסדים בעצם מהותם, אלא שאינו ניכר והם נראים חזקים, וכשיעלה רצון הבורא, אז תוכר ההפסידות שהי' בהם כל משך קיומם (ד"ה אתה הוא הוי' לבדך תשי"א בתחילתו) — ראה בכ"ז לקו"ש ח"ה ע' 98 הערה 19, 21.

ועפ"ז יובן מה שבד"ה וביום שמחתכם ופתח אלי' שם הובא לענין שהאור הוא קיים בקיום עצמי להיותו דבוק בהמאור, זה שע"י הוא התהוות יש מאין, ויש בו כח העצמות דמציאותו מעצמותו, ובפתח אלי' שם הובא זה גם בנוגע לנש"י „מה הקב"ה בורא עולמות אף אביכם כו' " — כי נוסף ע"ז שאמיתית ענין הקיום והנצחיות הוא דוקא מצד הענין דמציאותו מעצמותו, כמבואר שם, וראה ד"ה תקעו שם. משא"כ בנבראים שהוא רק מצד כח הא'ס, הרי ההוכחה שזהו מצד דביקותם ונעשה ענינם הפנימי שהם עצמם קיימים בקיום נצחי הוא דוקא כאשר גם הם פועלים ומהווים ואינו מספיק זה שנראה בהם בעצמם ענין הנצחיות. ואכ"מ.

זיינען יאָרן פון (אמת'ן) „ויחי", פון „ואתם הדבקים בה"א חיים וגו"[33], ובפרט אַז דביקות און חיים וואָס איז בהתאם צו דרגת „האבות הן הן המרכבה"[34] — וואָרום דער כלל פון „אל תאמין בעצמך עד יום מותך"[35] איז דאָך געזאָגט געוואָרן אויך בשייכות צו צדיקים[36] (און בפרט אַז יעקב אָבינו האָט בפירוש חושש געווען „שמא יגרום החטא"[37]): און דערפאַר איז זיין דרגא פון דביקות במשך פון אַלע יאָרן אויך אין א"י, און דאָס דורכגיין אַזוי פיל צרות און יסורין, נאָך אַלץ ניט געווען קיין געניגנדיקער באָווייז אויף זיין אמת'ן „ויחי": און אפילו אויך ניט דאָס וואָס ער האָט געזען אַז אויך זיינע קינדער ובני בניו זיינען צדיקים, וויבאַלד זיי האָבן זיך געפונען אין א"י און מ'קען ניט וויסן ווי זייער מצב קען זיין אין אַ פאַרגרעבטער לאַנד —

בשעת אָבער יעקב האָט דערגרייכט דעם זמן פון סמוך לפטירתו, ובפרט אַז אינצווישן איז געווען דער קומען אין מצרים און איבערציגען זיך אַז אויך וואוינענדיק אין ערות הארץ איז ער בשלימות הכי נעלה אין קיום התורה ומצות ביז דער לעצטער רגע פון זיין לעבן; און בפרט נאָך ביים זען דאָרט אַז „מטתו שלימה", אַז אַלע זיינע קינדער זיינען גאָנץ אין זייער צדקות [און אויך יוסף, ניט קוקנדיק וואָס „מלך הוא" און „נשבה בין הגוים", איז „עומד בצדקו"[38], ביז אַז אויך מנשה ואפרים, וואָס זיינען געבאָרן געוואָרן אין מצרים ערות הארץ, זיינען ראוי לברכה, און אויף אַזוי פיל אַז אידן בכל הדורות וועלן זיך בענטשן מיט זיי: „ישימך אלקים כאפרים וכמנשה"[39]),

דאָס ערשט האָט מגלה געווען יעקב'ס אמת'ן חיות[40], אַז אויך אַלע זיינע פריערדיקע יאָרן, הגם בחיצוניות פול מיט יסורים און עגמ"נ, זיינען בפנימיות געווען — „ויחי יעקב": און דערפאַר זיינען די לעצטע זיבעצן יאָר אין מצרים אַ קלאָרער באָווייז אַז „כולן שוין לטובה".

ח. דערמיט איז מובן וואָס די סדרה ווערט אָנגערופן „ויחי" הגם אַז אין איר רעדט זיך ניט נאָר וועגן די מאורעות פון יעקב סמוך לפטירתו נאָר אויך פטירת יעקב און וועגן דעם זמן וואָס נאָכדעם:

די גמרא[41] זאָגט אַז „יעקב אָבינו לא מת מה זרעו בחיים אף הוא בחיים", און דערפאַר שטייט ניט ביי יעקב'ן דער ל' מיתה[42], וואָס דער פירוש דערפון איז[43]: דער אמת'ער חיים פון יעקב באָשטייט אין דעם וואָס „זרעו בחיים" —

ד. ה. להיות אַז דער אמת'ער ענין

---

33) ראה זהר פרשתנו (רסז, א): ויחי יעקב .. ועמך כולם צדיקים .. מ"ט בגין דמתדבקין בגופא דמלכא דכ' ואתם הדבקים גו' חיים (הובא באוה"ת פרשתנו ע' שנד).

34) ב"ר פמ"ז, ו. פפ"ב, ו.

35) אבות פ"ב מ"ד. ברכות כט, א.

36) ראה ברכות שם. זח"ג רפה, א.

37) ברכות ד, א. פרש"י וישלח לב, יא.

38) ראה זהר פרשתנו שם סע"א ואילך.

39) מח, כ ובפרש"י.

40) להעיר שעד"ז הוא בשרה — ראה זח"א קכב, ב (הובא באוה"ת שם): „שרה זכתה לחיין עלאין וכו' דהיינו ע"י שירדה למצרים ו„נחתת וסלקת ולא אתדבקת בי".

41) תענית ה, ב. זהר פרשתנו רלה, רע"ב. רמח, ב. ובכ"מ.

42) זהר שם רמח, ב. פרש"י פרשתנו מט, לג. תוס' תענית שם ד"ה יעקב.

43) ראה רשב"א לתענית שם. ועוד.

פון חיים איז דאָס וואָס דאָס איז נצחיות'דיק און קיים לעד[25] [ע"ד ווי דאָס איז, כביכול, בא דעם אויבערשטן דער מקור החיים, צו וועמען אידן זיי־ נען דבוק][44], דעריבער זעט זיך אַן דער אמת'ער חיים פון יעקב דוקא וועו מען זעט די נצחיות'דיקייט דערפון, אויך נאָך דעם ווי די נשמה גייט אַוועק פון גוף; דאָס מיינט אַז ניט נאָר דער חיות ודביקות בלייבט נצחיות'דיק אין חיי הנשמה, נאָר אויך למטה אין עוה"ז[45] בלייבט דער אמת'ער חיות פון יעקב"ן — אין זיינע קינדער, אַז זיי לעבן דעם אמת'ן חיים פון יעקב אָבינו.

לויט דעם איז נאָך געשמאַקער דעם טעם וואָס די סדרה ווערט אָנגערופן „ויחי": דערמיט איז ניט בלויז מודגש אַז אויך לאחרי פטירת יעקב איז נאָך אַלץ שייך צו זאָגן „ויחי יעקב", נאָר נאָכמער: דוקא דעמאָלט, לאחרי פטירתו, איז ערשט קענטיק דער אמת'ער נצחיות'דיקער „ויחי יעקב".

ט. מ'האָט פריער געדעדט אַז מצד דעם וואָס די סתימת הפרשה איז פאַרבונדן (ניט מיט די ווערטער „ויחי יעקב", נאָר) מיט דער (התחלת ה)־ סדרה — וואָס איר תוכן איז פטירת יעקב און די ענינים וואָס זיינען בשייכות דערמיט — איז רש"י מש־ מיט דעם דריטן טעם פון מדרש „שסתם ממנו כל צרות שבעולם" און ברענגט בלויז די צוויי טעמים „שנפטר יעקב כו'" און „שביקש לגלות את הקץ לבניו ונסתם ממנו", ווילכע האָבן אַ שייכות מיט פטירת יעקב.

ע"פ הנ"ל איז דאָס אויך מתאים, בפנימיות הענין, מיט דעם וואָס דוקא די סדרה פון פטירת יעקב ווערט אָנ־ גערופן „ויחי" — וואָרום דוקא דורך די צוויי פירושים ווערט אַריסגעג־ בראַכט און אונטערשטראָכן, אַז דער אמיתית החיים איז נמשך געוואָרן אויך בבניו, אַז זייער אמת'ער לעבן בגלוי איז געווען דער ענין פון קיום התומ"צ — דביקות אין אלקות:

דאָס וואָס אידן לערנען תורה און זיינען מקיים מצות אין אַ צייט ווען ס'איז ניטאָ קיין שעבוד וגלות — איז עס ניט קיין גרויסער חידוש: נאָכמער, אַפילו ווען אידן היטן אַפ תומ"צ זייענדיק אין גלות, אַבער דער מצב פון גלות איז אַזאַ אַז מ'פילט בגילוי דעם „קץ", די גאולה — מ'ווייס בהשגה דעם קץ און „אויס גלות", דעם אויסגעלייזט ווערן און אַרויס פון גלות — אויך אין דעם זאָגט זיך נאָך ניט אַרויס דער שלימות'דיגער „ויחי" פון אידן. בשעת אַבער דער שעבוד און צרת הגלות איז אַזוי גרויס אַז בשכל אנושי זעט מען גאָרניט ווי אַזוי מ'קען פון אים אויסגעלייזט ווערן — „נסתם הקץ" — און דאָך גלויבט מען באמונה שלימה אַז די גאולה וועט קומען, ביז „אחכה"[46] לו בכל יום שיבוא", און אין דעם מיצר און יסורי הגלות לערנט מען תורה און מ'איז

44) שזה מורה שהם חיים אמיתיים כנ"ל בפנים. והרי יעקב מדתו הוא מדת האמת כמ"ש תתן אמת ליעקב. וזה שייך ליעקב לא מת — ראה רשב"א שם, ובארוכה תורת לוי"צ ע' ו' ואילך (לקוטי לוי"צ לזהר ח"א ע' קל. ח"ב ע' יא) ובתורת לוי"צ שם (ס"ע ז') „אמת ליעקב" הוא תיבות „יעקב לא מת".

45) להעיר מפרש"י תענית שם ד"ה וכי בכדי (חדא"ג שם), דלא מת גם בגוף. וראה לקו"ש ח"ד ע' 1260 ואילך. חכ"ו ע' 7 ואילך.

46) ע"ד הפי' במאן דמחכין במילי דחוכמתא (זח"א קל, ב. ד"ה ואברהם זקן, תרס"ו).

מקיים המצות — דאָ ווערט אָפענער־הייט אַנטפלעקט אַז תומ"צ איז דער אמת'ער חיות פון אידן[47].

ובמילא — איז פאַרשטאַנדיק אַז דוקא דורך דעם דריקט זיך אויס דער אמת'ער חיות פון יעקב"ן (וכנ"ל „הוא בחיים" — דורך דעם וואָס „זרעו בחיים") — „ויחי יעקב".

דערמיט ווערט נאָך בעסער פאַרשטאַנדיק וואָס רש"י ברענגט בלויז די ערשטע צוויי טעמים און ניט דעם טעם פון „שסתם ממנו כל צרות שבעולם", ווייל פונעם קיום התומ"צ אין זמן פון „שסתם .. כל צרות" איז נאָך קיין ראי' ניט אַז דאָס איז אַ חיות בלי שינוי; דער אמת'ער „ויחי" ווערט נתגלה אין דער עבודה אין דעם זמן פון צרת השעבוד און סתימת הקץ.

און דעמאָלט — ווען דער „ויחי" פון תורה ומצות טוט זיך אויף אויך אין זמן פון גלות ושעבוד, ווערט נתגלה די כוונה פנימית און דער תכלית פון דעם גלות און צרת השעבוד, אַז דוקא דורך דעם קומט מען צו צו די גילויים פון דער גאולה בתכלית השלימות.

יו"ד. דערמיט ווערט אויך פאַרשטאַנדיק דער פנימיות'דיקער טעם פאַרוואָס ס'איז נסתם ממנו הקץ[48]:

וואָלט דער קץ נתגלה געווארן, וואָלט דעמאָלט געפעלט אין דעם ענין פון תוקף הגלות, ובמילא — אויך אין דער שלימות הגאולה וואָס קומט דורכן גלות.

עפ"ז קען מען אויך מבאר זיין וואָס רש"י זאָגט „שביקש לגלות את הקץ לבניו ונסתם ממנו". דלכאורה, רש"י קומט דאָך מבאר זיין דעם טעם פון דעם וואָס „פרשה זו סתומה", וואָלט דאָך געווען געגוג ער זאָל זאָגן „שנסתם ממנו הקץ". וואָס איז דאָ נוגע צו דערציילן אַז „ביקש לגלות את הקץ"?

נאָר אין דעם איז מרומז, אַז אדרבה, דוקא דורכן „נסתם ממנו" האָט זיך אויסגעפירט זיין בקשה „לגלות את הקץ לבניו": די סתימת הקץ איז ניט קיין העלם צוליב העלם ח"ו, נאָר איר תכלית איז בכדי אַז דורך איר זאָל שפּעטער ארויסקומען דער גילוי הקץ, כנ"ל.

און דאָס מיינט „ביקש לגלות את הקץ לבניו ונסתם ממנו": בשעת יע"קב האָט געוואָלט ממשיך זיין און מגלה זיין לבניו די גאולה, איז בכדי אַז בניו זאָלן דאָס האָבן בשלימות, איז געווען סתימת הקץ, און דאָס איז געווען די הכנה, אַז דערנאָך זאָלן זיי מקבל זיין דאָס וואָס ביקש יעקב לגלות — די גילויים פון דער גאולה העתידה[49].

(משיחת ש"פ ויחי תשכ"ה)

---

47) וע"ד הידוע (ד"ה אני ישנה תש"ט. וראה לקו"ש חט"ז ע' 36 ואילך) דדוקא בזמן הגלות מאיר בחי' יחידה שבנפש (שבו מתלבש ניצוץ קטן בורא (ע"ח שמ"ב פ"א)) שעלי' אומרים חבוקה ודבוקה בך .. יחידה לייחדך שדבוקה תמיד בעצמות א"ס. ושם פי"א: ובכח זה עמדו ישראל נאמנים להוי' בגלות מצרים.

48) להעיר מכלי יקר כאן.

49) ראה רבינו בחיי (וטור הארוך) כי כל עניני יעקב ומקריו הם רמז לגלותינו הג'.